

Владислав Пузовић

Православни богословски факултет, Београд – Србија

ПОЛЕМИКА О КВАСНОМ И БЕСКВАСНОМ ЕВХАРИСТИЈСКОМ ХЛЕБУ У ТЕОЛОШКИМ РАСПРАВАМА ИЗ СРЕДИНЕ XI ВЕКА

Апстракт: Рад је посвећен полемици у вези са употребом квасног или бесквасног хлеба у Светој Евхаристији, која је вођена између истакнутих представника источног и западног хришћанског света средином XI века. Различиту литургијску праксу пратили су супротстављени богословски и историјски аргументи, који се у студији излажу на основу изворних докумената (писама и полемичких трактата). Овај спор био је повод за заоштравање односа између Римске и Константинопољске цркве, што је резултирало међусобним анатемисањем у лето 1054. године.

Кључне речи: Света Евхаристија, квасни хлеб, бесквасни хлеб, патријарх Михаило Кируларије, патријарх Петар III, папа Лав IX, кардинал Хумберт, Доминик Аквилејски, Лав Охридски, Никита Ститат, Велики раскол.

У теолошким полемикама између истакнутих представника источног и западног хришћанства средином XI века доминира расправа о употреби квасног или бесквасног хлеба (*азута*) у Светој Евхаристији.¹ Разматрана су следећа главна питања: какав је симболички значај квасног и бесквасног хлеба у Светој Евхаристији и који хлеб је користио Господ Исус Христос на Тајној вечери. Обе стране су најчешће користиле аргументе из Светог Писма, различито их тумачећи.

У полемици су учествовали најзначајнији јерарси и богослови тог доба: патријарх константинопољски Михаило Кируларије, римски папа Лав IX, патријарх антиохијски Петар III, кардинал Силва Кандиде Хумберт, поглавар Аквилејске цркве Доминик, архиепископ охридски Лав и студитски монах Никита Ститат.²

Околности у којима је полемика вођена нису дозвољавале да дође до истинског богословског дијалога који би допринео превазилажењу проблема. Дубоко неповерење, неразумевање, понекад и отворена мржња карактерисали су ову расправу. С друге стране, на подручјима где су се сусретале источна и западне литургијска

1 Поред расправе о квасном хлебу и азими, у обимној преписци из тог доба, полемише се и о другим спорним питањима: папском примату, *filioque*-у, целибату, посту. Ипак, најобимнија је расправа о евхаристијском хлебу.

2 Полемика је вођена у следећим списима: Лав Охридски, *Писмо Јовану Транијском*, Migne PG 120, 835–844; Петар Антиохијски, *Писмо Доминику Аквилејском*, Migne PG 120, 756–781; Никита Ститат, *Libellus contra latinos editus*, Migne PG 120, 1011–1021; Доминик Аквилејски, *Писмо Петру антиохијском*, Νεκτάριος Πενταπόλεως, Μελέτη ιστορικῆ-περὶ τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος, 42–43; Папа Лав IX, *Писмо Михаилу константинопољском*, Migne PL 143, 773–777; Кардинал Хумберт, *Adversus Graecorum calumnias*, Migne PL 143, 929–974; Исти, *Responsio sive contradictio*, Migne PG 120, 1021–1038; *Commemoratio brevis rerum*, Mansi 19, 676–679.

пракса долазило је до крупних проблема. То је средином XI века посебно било изражено у јужној Италији (Калабрија и Апулија), где је са продирањем Нормана сузбијана источна црквена пракса (квасни евхаристијски хлеб), а ширен западни обред (азима).³ Истовремено, у Константинопољу су затварани латински манастири и цркве у којима је коришћена азима.⁴

Источни богослови о квасном хлебу и азими

А) Архиепископ охридски Лав

Охридски архиепископ Лав (1037–1056)⁵ покренуо је полемику о евхаристијском хлебу. Он је крајем 1053. године, преко епископа Транија Јована, упутио писмо представницима Западне цркве на простору јужне Италије.⁶ Главни садржај писма јесте расправа о употреби квасног или бесквасног хлеба у Светој Евхаристији. Основна мисао охридског архиепископа јесте да Латини употребом азиме „заједничаре са Јудејима“ (συνκοινωνεῖτε τοῖς Ἰουδαίοις).⁷ Ово питање ставља у контекст односа старозаветне и новозаветне Пасхе. Мојсије је заповедио Јудејима да чувају азиму и суботу. „А наша Пасха је Христос“ (τὸ δ' ἡμέτερον Πάσχα ὁ Χριστὸς ἐστίν), који испунивши старозаветну Пасху „изнова установи нашу“ (τὸ ἡμέτερον ἐκαινούργησεν). Затим се позива на јеванђелисту Матеја, у делу који говори о Тајној Вечери (Мт. 26,17–28). Све до узимања и благослова хлеба и чаше „Пасха је по закону“ (τὰ τοῦ νομοῦ Πάσχα εἶσιν). Благосиљајући хлеб и чашу, Христос установљава новозаветну Пасху. Потом следи поређење квасног хлеба (ἄρτος) и азиме. Христос у Јеванђељу за Своје Тело не употребљава термин ἄζυμα већ ἄρτος. Ἄρτος је „оживотворен, одуховљен и даје топлоту“ (ζωτικὸν, ἐμψυχόν, θερμότητος) – потиче од речи αἶμα, што значи подизати, уздизати горе. То подизање долази од дејства квасца и соли у хлебу. Азима се, с друге стране, „не разликује од камена без душе“ (οὐδὲν διαφέρει λίθου ἀψύχου) и „јесте сасушено блато“ (πηλὸς ἐστὶ ξηρὸς). Она је „симбол патње и туге“ (κακοπαθείας καὶ λύπης σύμβολα εἶσιν), јер је Мојсије заповедио Јеврејима да је једу с горким травама. Истина је да се понекад у Старом Завету за хлебовете предложења употребљава термин ἄρτοι, али је он непрецизан и не прави разлику у значењу (καταχρηστικῶς καὶ ἀδιαφόρως). Квасац и со који се налазе у хлебу благословени су од Христа када је ученике назвао сољу земље, а квасац упоредио с Царством Небеским. И старозаветном Мелхиседеку дати су „хлеб и вино“

3 О проблему азиме у јужној Италији средином XI века детаљније код: S. Runciman, *The Eastern Schism, a study of the papacy and eastern churches during the XI and XII centuries*, Oxford, 1956, 38–41; J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford, 1986, 127; M. Jugie, *Le schisme de Michel Cerulnaire, Echos d' Orient*, 1937, 441.

4 О овоме сведоче западни извори: писма папе Лава IX патријарху Михаилу Кируларију и византијском цару Константину IX Мономаху (Mansi 19, 652 и Migne PL 143, 780) и извештај папских легата *Commemoratio brevis rerum*, Mansi 19, 677. Источни извори не помињу ове догађаје.

5 Архиепископ Лав био је близак сарадник патријарха Михаила Кируларија и на трон Охридске архиепископије дошао је са положаја хартофилакса цркве Свете Софије у Константинопољу. Н. Скабаланович, *Византијскогe государство и церков в XI в.*, С. Петербург, 1884, 363–364; J. M. Hussey, *Church and learning in the Byzantine Empire 867–1185*, New York, 1963, 122–123.

6 Индиректно, писмо је било намењено врху Римске цркве, као протест због ширења латинске азиме на просторима под јурисдикцијом Константинопољске цркве.

7 Migne PG 120, 836.

(ἄρτον καὶ οἶνον) као праслика новозаветне Пасхе. Затим наводи сведочанство Апостола Павла (1 Кор. 11, 23–26) да је хлеб (ἄρτος) спомен на Спаситеља и Његову смрт, а да азима то не може бити, јер је установљена од Мојсија 1600. године пре Христа, и у Новом Завету је „осуђена и укинута“ (κατηργηθέντα τε καὶ παυθέντα). Охридски архиепископ закључује: „Када престаје закон, нужно престаје и азима“ (παυθέντος οὖν τοῦ νόμου ἐξ ἀνάγκης καὶ τὰ ἄζυμα παύονται).⁸

Ово писмо, које је на латински језик превео кардинал Силва Кандиде Хумберт,⁹ изазвало је жестоку реакцију Римске цркве и отворило вишегодишњу полемику о евхаристијском хлебу.

Б) Патријарх константинопољски Михаило Кируларије

Патријарх константинопољски Михаило Кируларије (1043–1058)¹⁰ био је жесток противник азиме. О томе сведочи неколико догађаја. Најпре се сукобио са јужноиталијанским дуком Аргиром¹¹, који је током вишегодишњег боравка у византијској престоници (1046–1051) инсистирао на употреби азиме у Светој Литургији. У писму антиохијском патријарху Петру III, патријарх Михаило сведочи о дугим полемикама са Аргиром, а затим каже: „Због тога (азиме – прим. аут.) не само једанпут већ и двапут чак и трипут и четири пута би протеран (Аргир – прим. аут.) из наше заједнице и одлучен од причешћа“

(δι' ἧ καὶ οὐχ ἄπλαξ μόνον ἀλλὰ καὶ δὶς ἤδη καὶ τρις καὶ τετρακίς τῆς θείας ἐξώσθη καὶ ἀλεβλήθη παρ' ἡμῶν κοινωνίας καὶ μεταλήψεως).¹²

Затим су, током 1053. године, по сведочењу латинских извора, западни манастири и цркве у Константинопољу затварани због азиме, а по наређењу патријарха. Патријарху се приписује и погрдна новокованица „азимит“, за оне који користе азиму. Константинопољски патријарх Латине због азиме назива „јудејствујући“ (ιουδαίζοντες) и у више наврата упозорава патријарха Антиохије Петра III да обрати пажњу на продор азиме у источне области.¹³

В) Патријарх антиохијски Петар III

Патријарх Антиохије Петар III (1052–1056)¹⁴ кроз темељан историјско-богословски приступ брани квасни евхаристијски хлеб, а одбацује азиму.¹⁵ Ставовe

8 Исто, 836–840

9 Wiberti, *Sancti Leonis vita*, Migne PL 143, 498.

10 Патријарх Михаило био је један од најутицајнијих патријараха у византијској историји. О његовом пореклу, животу и патријарховању детаљније код: F. Tinnefeld, Michael I Kerullarios, patriarch von Konstantinopel (1043–1058). Kritische überlegungen zu einer biographie, *JÖB* 39, 1989.

11 Аргир Мелит, бивши побуњеник, а касније византијски капетан јужне Италије, био је велики противник патријарха Михаила. Детаљније о његовом пореклу и животу код: V. von Falkenhausen, *Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis ins 11. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1967, 93–94.

12 Migne PG 120, 788.

13 *Прво писмо патријарха Михаила патријарху Петру*, Migne PG 120, 789.

14 Петар је на трон антиохијске цркве дошао са положаја скевофилакса цркве Свете Софије у Константинопољу. Хиротонисао га је патријарх Михаило Кируларије. S. Runciman, *The Eastern Schism*, 372.

15 Истовремено, заступајући икономјски приступ према западној литургијској пракси, патријарх Петар сматра да азима није довољан разлог за раскол у Цркви. *Писмо патријарху Михаилу*, Migne PG 120, 796–816.

износи у писмима Доминику, поглавару Аквилејске цркве (одбрана квасног хлеба и одбацивање азиме) и патријарху Михаилу (икономијски приступ Западној цркви).

У писму Доминику Аквилејском (прва половина 1054. године) патријарх Петар бави се поређењем квасног и бесквасног хлеба (историјски и богословски аспект), а посебно детаљно разматра питање везано за време (датум) одржавања Последње вечере Господње и врсту хлеба који је Христос преломио. Из писма се може закључити да патријарх антиохијски подржава ставове константинопољског патријарха. Он каже да је патријарх Михаил „добро поступио“ (καλῶς ἐπιστάμενος) захтевајући да латински манастири у византијској престоници одбаце азиму. Петар, затим, износи своје богословске ставове у вези са квасним и бесквасним хлебом. Азима представља отуђење од праве и чисте вере и Тела Господњег, као и одвајање од католичанске Цркве. Она је супротна Светом Писму, учењу апостола и Светих Отаца. Петар пориче Доминикову тврдњу да је азима Господњег и апостолског порекла: „Обичај азима не само да није примљен од самих апостола, већ и од Самог Господа Христа“ (οἵτινες τὴν τῶν ἀζύμων παράδοσιν οὐκ ἀπ’ αὐτῶν τῶν ἀποστόλων μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοπτότου Χριστοῦ παρελάβομεν).¹⁶ „Јер причешћивати се азимом је исто што и причешћивати се старом жртвом, а не новозаветном“ (Τὸ γὰρ μετέχειν ἀζύμων, τῆς παλαιᾶς θυσίας μετέχειν ἐστὶ, καὶ οὐ τῆς Καινῆς Διαθήκης). У корист овог става, Петар се позива на апостола Павла: „Азима је озаконена у Посланици Јеврејима као успомена на бекство из Египта“ (καὶ τὰ μὲν ἄζυμα ἐνομοθετήθη τοῖς Ἑβραίοις, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐξ Αἰγύπτου μετὰ σπουδῆς φυγῆς).¹⁷

Велики део писма посвећен је поређењу квасног (ἄρτος) и бесквасног хлеба (ἄζυμα). „И знај, најсвештенији духовни брате, да хлеб који је посвуда (евхаристијски хлеб – прим. аут.) објављује Тело Господње. Хлеб је савршен и потпун, а не азима. Јер азима мртва и неодушевљена, у свему је недостатна“ (καὶ κατὰμαθε, ἱερώτατε πνευματικῆ ἀδελφῆ, ὅτι πανταχοῦ ἄρτος καταγγέλλεται τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου διὰ τὸ ἐντελὲς καὶ ἄρτιον καὶ οὐκ ἄζυμον. Τὸ γὰρ ἄζυμον νεκρὸν καὶ ἄψυχον, καὶ τὸ πᾶν ἐλλιπές).¹⁸ Основни Петров став је да је бесквасни хлеб нешто мртво што припада Старом Завету, док је квасни хлеб новозаветан и представља Тело Христово: „Јер ако се причешћујемо азимом, несумњиво смо под сенком Мојсијевог закона и једемо трпезу јудејску. Није ли Тело Божје логосно и живо и нама који смо поверовали насушно и јединосушно. Ако верујемо да је Тело Христа, савршеног у божанству и човечанству, које једемо живо, шта је заједничко одушевљеном и живом Телу Божјем и неодушевљеној и мртој азими. Јер азима није артос. Није права нити потпуна. Већ је недостатна и непотпуна и потребујућа пуноће квасног хлеба. А артос је прави, апсолутан, савршен и најпотпунији“ (Εἰ γὰρ ἔτι τῶν ἀζύμων μετέχομεν πρόδηλον ὅτι ὑπὸ τὴν σκιάν ἔτι τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου ἐσμεν, καὶ τράπεζαν Ἰουδαϊκὴν ἐσθίομεν. οὐχὶ δὲ Θεοῦ λογικὴν καὶ ζῶσαν σάρκα καὶ ἡμῖν τοῖς πεπιστευκόσιν ἐπιούσιόν τε, καὶ ὁμοούσιον. Εἰ δὲ καὶ πιστεύομεν σάρκα Χριστοῦ ἐσθίειν ζῶσαν τοῦ τελείου ἐν θεότητι καὶ ἀνθρωπότητι τί κοινὸν ἐμψυχῶ καὶ ζῶση σαρκὶ Θεοῦ καὶ ἀψύχοις ἀζύμοις καὶ νεκροῖς. Τὸ γὰρ ἄζυμον οὐκ ἄρτος οὐ γὰρ ἄρτιον οὐδὲ αὐτοτελὲς ἀλλ’ ἐλλιπές καὶ ἡμιτελές καὶ δεόμενον τοῦ πληρώματος τῆς προζύμης. Ὁ ἄρτος δὲ ἄρτιος αὐτοτελής, τέλειος καὶ πληρέστατος).¹⁹ Квасни хлеб је животворан јер у себи садржи животне силе: „дух, воду и крв“ (τὸ Πνεῦμα, τὸ ὕδωρ καὶ τὸ αἶμα).²⁰

16 Migne PG 120, 761.

17 Исто, 764.

18 Исто.

19 Исто, 765.

20 Исто.

Констатујући да је квасни хлеб новозаветан, а азима старозаветна, Петар пита зашто се не обрезају они који једу азиму, посебно имајући на уму и то да се Христос обрезао, и зашто не држе суботу. Потом упозорава Латине: „Ако једете азиму нећете имати удела са Христом, јер је азима установљена у спомен бекства из Египта, а не спаситељног страдања Његовог“. (Ἐὰν ἄζυμα ἐσθίητε Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει. Ὅτι εἰς ἀνάμνησιν ταῦτα ἐνομοθετήθη τῆς ἐξ Αἰγύπτου φυγῆς, οὐχὶ δὲ τοῦ σωτηρίου πάθους αὐτοῦ.)²¹

Посебну пажњу патријарх Петар посвећује Тајној вечери Господњој.²² Доказати да ли је Тајна вечера била пасхална или не, био би крунски доказ у спору о евхаристијском хлебу. Јеванђеља нису довољно јасна, па се поставља питање да ли је Последња вечера Господња била пасхална (14. нисан увече – користи се бесквасни хлеб) или обична, уочи Пасхе (13. нисан – користи се квасни хлеб). Имајући на уму недовољну усаглашеност између синоптичких и Јовановог Јеванђеља, патријарх Петар се позива на Светог Јована Богослова, тврдећи да је он имао најпотпунији увид у догађаје, да је сабрао целокупно дотадашње предање (укључујући и синоптичка јеванђеља) и да због тога најпрецизније говори о времену одржавања Тајне Вечере.²³ А из Јовановог Јеванђеља се најјасније може закључити да је Тајна вечера била пре Пасхе (13. нисана) и да је коришћен квасни хлеб, а да је Господ Исус Христос пострадао 14. нисана, у дан када је клано пасхално јагње.²⁴

Настављајући расправу, Петар опомиње оне који користе азиму да себе „доведе у опасност ... да падну у Аполинаријеву јерес“ (κινδυνεύουσι... τὴν τοῦ Ἀπολλιναρίου περιίπτειν αἵρεσιν). Аполинарије је тврдио да је Тело Христово неодошељено и без ума, као што је и азима, јер „они који азиму на Проскомидији приносе, мртво тело и неоодошељено приносе“ (καὶ οἱ τὰ ἄζυμα προσκομίζοντες νεκρὸν σάρκα καὶ οὐχὶ ζῶσαν προσφέρουσιν). А православни кажу: „Јер Господ наш Исус Христос, будући савршен Бог и савршен Човек, сугуб природом, али не ипостасју, примивши од увек Дјеве одошељено Тело и Ум, кроз савршени хлеб (τελείου ἄρτου) достојно предаде Тајну Новог Завета“ (Ὁ γὰρ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τέλειος ὢν Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος, διπλοῦς τῆν φύσιν, ἀλλ’ οὐ τὴν ὑπόστασιν, σῶμα ἐμψυχόν τε καὶ ἔννοον ἐκ τῆς Ἀειπαρθένου προσλαβόμενος, διὰ τελείου ἄρτου εἰκότως, παρέδωκε τὸ τῆς καινῆς Διαθήκης μυστήριον²⁵).

Патријарх Петар оповргава тврдњу Доминика Аквилејског да су азиму у Риму благословили апостоли Петар и Павле. Он допушта могућност да су апостоли дали привремену дозволу за азиму, и то из икономијских разлога (због великог броја јудеохришћана у Риму и околини), али да је касније та дозвола укинута.²⁶

Анализирајући Петрово писмо Доминику аквилејском може се закључити следеће: антиохијски патријарх, чврсто укоренен у православној традицији, одлучно одбија могућност употребе азиме у Светој Евхаристији. Он сматра да евхаристијски хлеб може бити само квасни (ἄρτος), који јесте Тело Христово.

С друге стране, у писму Михаилу Константинопољском (друга половина 1054. године), а имајући на уму затегнуте односе између Рима и Константинопоља (анатеме у лето 1054. године), патријарх Петар заступа икономијски приступ према

21 Исто, 768.

22 Одличну расправу о времену одржавања Тајне Вечере доноси Д. Глумац, Да ли је Христова последња вечера била пасхална, *Богословље VIII*, 1933.

23 Migne PG 120, 776.

24 Патријарх Петар се позива на следећа места: Јн. 13, 21–29 и 18,28.

25 Migne PG 120, 777.

26 Исто, 780.

латинској заблуди. Бринући о нарушеном јединству Цркве, он проблем азиме ставља у други план. Разврстава латинске заблуде у три групе: 1) погубне, од којих треба бежати (ἀλευκταία καὶ φεύκτα); 2) исцельиве (τὰ δὲ ἰάσιμα); 3) занемарљиве (τὰ δὲ παροράσεως ἄξια).²⁷ Азиму сврстава у другу групу, сматрајући да је то последица латинске „необразованости и незнања“ (ἀγροικίας ἢ ἀμαθίας) и молећи патријарха Михаила да „не тражи толику акривију од варварских народа“ (καὶ μὴ τοσαύτην ἀκρίβειαν ἐπιζητεῖν ἐν βαρβάροις ἔθνεσιν).²⁸ На крају закључује: „Ја ћу јасно изложити своје мишљење. Ако би исправили додатак (*filioque* – прим. аут.) у Светом Символу, не бисмо ништа друго тражили (од Латина – прим. аут.). Једнако би, са другим, оставили по страни и питање азиме“. (Ὡς ἔγωγε τὴν ἐμὴν γνώμην φανεροῶ. Εἰ τὴν ἐν τῷ ἀγίῳ Συμβόλῳ προσθήκην διορθώσαιντο, οὐδὲν ἄν ἕτερον ἐπεζήτουں. Ἐδιάφορον καταλιπὼν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ περὶ τῶν ἀζύμων ζήτημα.)²⁹

Г) Студитски монах Никита Ститат

Монах манастира Студион Никита Ститат³⁰, током боравка папских легата у Константинопољу у лето 1054. године, водио је оштру полемику са кардиналом Хумбертом, вођом папске делегације. Једна од битнијих тема било је питање евхаристијског хлеба. У полемичком трактату *О азими, посту суботом и женидби свештеника* (*De azymis et sabbatorum ieiuniis et nuptiis sacerdotum*) Никита износи низ аргумената којима се оповргава латинско учење о азими. Започиње тврђом да они који користе азиму за Свето Причешће „под сенком закона су и јудејску трпезу једу“ (*sub umbra legis sunt, et Hebraeorum mensam comedunt*). Потом се прелази на поређење азиме и квасног хлеба. Никита истиче три кључне тачке овог поређења: 1) квасни хлеб је жив, а азима мртва; 2) квасни хлеб припада Новом Завету, а азима Старом; и 3) квасни хлеб омогућава заједницу са Христом, док они који користе азиму остају ван те свете заједнице. Квасни хлеб, који садржи Реч, јесте жив и они који се причешћују њиме живи су, за разлику од оних који се причешћују азимом, јер „азима је беживотна“ (*azyma enim inanimata sunt*). За разлику од азиме, која је по природи мртва, квасац подиже брашно дајући му животну снагу. „Оно што је у азими јесте фарисејски квасац.“ (*Quod in azymo fermento Pharisaeorum*³¹). Кроз хлеб постајемо причасници Божије природе, односно имамо заједницу са Христом, док у азими тога

²⁷ Исто, 800.

²⁸ Исто, 805–808.

²⁹ Исто, 812–813. За патријарха Петра кључно спорно питање, преко кога се не може прећи, јесте додатак *filioque*-у, док све остало, па чак и толико расправљано питање азиме, може да се остави по страни. И сам Петар наглашава да је са Домиником Аквилејским водио опширну полемику у вези са питањем азиме и да је доказао „да је Вечера била пре Пасхе“ (περὶ τοῦ Πάσχα γενέσθαι τὸ δεῖπνον) и да због тога Господ Исус Христос није користио азиму. Без обзира на то, Петар је спреман да, зарад црквеног јединства, пређе преко тог питања. – Исто, 813.

³⁰ Никита је био ученик Светог Симеона Новог Богослова. Убраја се међу највеће подвижнике XI века. Велики борац за очување вере и морала у византијском друштву често се сукобљавао са моћним ауторитетима царства (са царем Константином IX због царевих љубавних афера). Н. Скабаланович, *Византијскогe гoсударство и цeрков*, 440; Исти, *Византијска наука и школе в XI в.*, *Христианскогe чтение I*, С. Петербург, 1884, 733; В. Татакис, *Византијска философија*, превод В. Никчевић, Београд–Никшић, 2002, 152.

³¹ Migne PG 120, 1012. Никита азиму још назива „мртав јеврејски квасац“ (*mortuum fermentum Iudaeorum*). – Исто. И још једанпут „мртав квасац“ (*mortuum fermentum*). – Исто, 1013.

нема.³² „Како имате јединство са Христом, животворним Богом, једући мртво и бесквасно тесто, које је од сенке закона, а не од Новог Завета?“ (*Quomodo unitatem habebitis cum Christo, vivente Deo, mortuum, ut dictum est, et infermentatum fermentum comedentes, legis, umbrae, non Novi Testamenti?*)³³ Цитирајући 1. Јн. 1, 6–7,³⁴ Никита каже: „Ко пак једе азиму, у тами закона ходи“ (*Qui ergo azyma comedit, in tenebris legis ambulat*) и тада нема заједнице са Христом. Али, ко се причешћује „хлебом“ (*panem*) „који је Тело Христово“ (*qui est corpus Christi*) има заједницу са Сином Божјим. „Азима, пак, није хлеб“. (*Azymum autem non est panis.*) „Нити је завршена, нити сама по себи савршена, већ је сиромашна и напола довршена, недостајућа пребогатог квасца. Хлеб је пак завршен и сам по себи савршен и пребогат као оно што у себи има сва богатства“. (*Neque enim compositus, neque per se ipsum perfectus est, sed indigens semique perfectus, indigens plenitudine fermenti. Panis autem compositus, per seipsum perfectus est et plenissimus, sicut ille qui totum habet in seipso plenitudinis.*) Никита, опет, понавља да је квасни хлеб жив, зато што је живо Тело Христово, док је азима мртва.³⁵

Посебно се бави питањем састава квасног и бесквасног хлеба. Инсистирајући на томе да се хришћани причешћују живим, а не мртвим Телом Христовим, Никита тврди да се у квасном хлебу налазе три животворна елемента која помиње апостол Јован Богослов – Дух, вода и крв (*Spiritus, aqua et sanguis*). Насупрот томе, три елемента азиме- вода, брашно и ватра (*aqua, farina et igni*) не представљају Тело Христово. Ти елементи воде у јерес оних који су тврдили да је на Крсту, поред Тела Господњег, била распета и божанска природа.³⁶ Никита се позива на 70. апостолско правило, којим се азима експлицитно забрањује и третира као јудејски обичај.³⁷

Никита се даље бави питањем Тајне вечере Господње. Као и патријарх Петар Антиохијски, износи став да је Господ Христос страдао на дан када Јудеји жртвују пасхално јагње. На основу сунчевог циклуса израчунава у који дан јудејске седмице је пала Пасха, у години Христовог страдања. Установљава да је 14. нисан (дан клања пасхалног јагњета) те године био шести дан јудејске седмице, односно петак. Тајна Вечера је била дан раније, петог дана седмице (четвртак), односно 13. нисана. Дакле, није била пасхална, већ обична вечера на квасном хлебу.³⁸ Наводећи Лк. 24,30, Никита каже: „Ево и Лука каже да је Христос узео хлеб, а не азиму. Јер још не бејаше 6. дан празника. Бејаше 13. дан месеца у оном 5. дану и не бејаше азима, већ још увек квасни хлебови.“ (*Ecce et Lucas accipere panem Christum dixit, et non azymum. Non enim adhuc erat sextae feriae dies. Tertia decima erat luna in illa quinta feria, et non erat azymum, neque adhuc oblatio fermentati.*) Никита још једанпут констатује да је Тајна вечера била у четвртак 13. нисана, Пасха и страдање Исусово у петак 14. нисана, а први дан празника бесквасних хлебова у суботу 15. нисана, па каже: „За жаљење је незнање незналица!“ (*Proh dolor insipientiam illiteratorum!*).

32 Исто, 1012; Овде се Никита позива на 1. Пт. 1,2 и 2. Пт. 1,4.

33 Исто.

34 „Ако речемо да имамо заједницу са њим, а у тами ходимо, лажемо и не творимо истину. Ако ли у светлости ходимо, као што је Он Сам у светлости, имамо заједницу једни са другима, и Крв Исуса Христа Сина Његова очишћава нас од сваког греха“. (*Si dixerimus quia communitatem habemus cum eo, et in tenebris ambulamus, mentimur, et non facimus veritatem. Si autem in lumine ambulamus sicut ipse est in lumine, communitatem habemus ad invicem, et sanguis Iesu Christi purificat nos ab omni peccato.*) – Исто, 1013.

35 Исто.

36 Migne PG 120, 1014.

37 Исто, 1015. Ово апостолско правило Римска црква сматра апокрифним.

38 Migne PG 120, 1015–1016.

На крају расправе о азими, Никита Ститат се позива на 11. канон Шестог Васељенског сабора (Пето-шестог), које је у ствари проширено 70. апостолско правило, а које експлицитно забрањује азиму.³⁹

Западни богослови о квасном хлебу и азими

А) Римски папа Лав IX

Папа Лав IX (1049–1054), реформатор Западне цркве и велики поборник идеје о универзалном папском примату, заузео је бескомпромисан став у одбрани азиме. Истина, папа се не бави детаљном богословском аргументацијом, али користи сваку прилику да ауторитативно искаже свој став. Тако папа у писмима патријарху Михаилу Кируларију и цару Константину IX Мономаху (почетак 1054. године) први пут износи оптужбе да се латински манастири на Истоку затварају због азиме и то назива уводом у рушење хришћанске вере.⁴⁰ Због тога папа патријарха Михаила назива „новим опадачем Латинске цркве“ (*novus calumniator Ecclesiae Latinorum*) који „анатемишући све, јавно подстиче прогоне оних који учествују у сакраментима преко азиме“ (*anathematizans omnes et publicam persecutionem excitans quicunque participantur sacramentorum ex azymis*). Папа Лав сматра да је Господ Исус Христос на Последњој вечери користио бесквасни, а не квасни хлеб, како то патријарх Михаилу „насилно покушава да докаже“ (*violenter astruere conantur*). Он сматра да азима представља чистоту, узвишеност и безгрешност (ослобођена је квасца – греха), док квасни хлеб јесте нешто ниже, вуче надолу, кварне је природе. Квасац је нешто што квари, а не уздиже. Господ Исус Христос није дошао да укине закон, већ да га испуни, а у закону јасно стоји да се Пасха испуњава преко азиме и она је предата ученицима, „као што јасно Лука каже“ (*sicut aperte Luccas narrat*). Тврдећи да је Тајна Вечера била пасхална, папа каже да се у то време нигде у Израилу није могао наћи квасни хлеб, јер би то био грех, због кога би сасвим оправдано могли да оптуже Господа Христа и Апостоле. У том случају не би било потребе за лажном оптужбом, она би била законски утемељена због употребе квасног хлеба за Пасху: „С правом би као издајнице закона били погубљени“ (*iuste sicut praevaricatores legis perirent*).⁴¹

Б) Доминик Аквилејски

Поглавар аквилејске цркве Доминик, представник умерене струје у Западној цркви, покушао је кроз преписку са антиохијским патријархом Петром III⁴² да превазиђе проблем у вези са евхаристијским хлебом. На почетку писма патријарху Петру Доминик се жали на дешавања у Константинопољу, где се због „најсветије азиме“ (τὰ ἱερῶτατα ἄζυμα) Латини одлучују од Причешћа. Приговори који долазе из Константинопоља у вези са азимом јесу „бестидно супротстављени свештеним и апостолским уредбама“ (ἀναιδῶς τοῖς ἱεροῖς καὶ ἀποστολικοῖς θεοπρίσμασιν

39 Треба напоменути да Римска црква не признаје каноне Пето-шестог (Трулског) сабора 691–692. године.

40 Mansi 19, 652 и Migne PL 143, 780.

41 Исто, 775. С тим у вези папа цитира Јн. 8, 46.

42 Преписка је вођена у пролеће 1054. године.

ἀντιλέγοντες). Они „поткопавају сам темељ“ (αὐτὸ τὸ θεμέλιον διορύττουσι) хришћанског јединства.⁴³

Насупрот оваквом ригидном константинопољском ставу, Доминик жели да Петру представи свој толерантан став, прихватајући у исто време исправност употребе и квасног и бесквасног хлеба у Литургији: „И један и други обичај верно држимо и чврсто смо уверени савешћу да је духовно исправан“ (ἐκατέραν συνήθειαν πιστῶς συνιστῶμεν καὶ συνέσι πνευματικῆ ὑγιῶς διαβεβαιῶμεν).⁴⁴ Док квасни хлеб „показује суштину оваплоћеног Логоса“ (τὴν τοῦ σαρκωθέντος λόγου ἐμφαίνουσιν οὐσίαν), дотле бесквасни показује „чистоту човечијег тела које је божанство благовољело да сједини“ (τὴν καθαρότητα τῆς ἀνθρωπίνου σαρκὸς, ἣν ἡ θεότης αὐτῆ ἐνώσασα ἠὲ δόκησεν).⁴⁵

Исказујући толерантан став према употреби квасног хлеба, Доминик истовремено врло одлучно брани употребу азиме у Литургији. Он наводи да је азима обичај не само апостолског већ и Господњег порекла. У корист азиме наводи проповед Апостола Петра и Павла у Италији: „Зар блажени Петар и Павле узалуд проповедаше у Италији?“ (μάτην γὰρ οἱ μακαριώτατοι Πέτρος καὶ Παῦλος τὴν Ἰταλίαν ἐκήρυξαν;)

Завршавајући своје писмо, Доминик констатује да се нико не може приближити блаженом животу ако не постане учесник Тела и Крви Христове и поручује патријарху Петру: „Ако дакле приношење бесквасног хлеба није Тело Христово, онда смо сви ми страни животу“ (εἰ οὖν ἡ τοῦ ἄζύμου ἄρτου προσφορὰ σῶμα Χριστοῦ οὐ τυγχάνει ἡμεῖς ἄλλοτριοὶ ἐσμεν τῆς ζωῆς).⁴⁶

В) Кардинал Хумберт

Кардинал Силва Кандиде Хумберт (1049–1061) био је средином XI века кључна личност за дијалог са представницима Источне цркве. Вођа папских легата у Константинопољу, у лето 1054. године, био је бескомпромисан заштитник западне теолошке мисли. Расправу о евхаристијском хлебу уздигао је на ниво врхунског питања између Истока и Запада, оцењујући употребу квасног хлеба у источној Литургији као тежак преступ, прибрављајући га као грех источнима у *Грамати екскомуникације* (16. јул 1054. године).⁴⁷

Највише богословских аргумената у корист азиме изнео је у полемици са студитским монахом Никитом Ститатом. У спису *Adversus Graecorum calumnias* Хумберт се бави етимологијом речи хлеб (ἄρτος, *panis*) и тврди да она сама по себи ништа не говори у корист квасног хлеба. Термин ἄρτος, који се употребљава у Светом Писму, назива условним и са различитим суштинским значењем. Под тим термином се подразумева и квасни и бесквасни хлеб. С друге стране, грчко приписивање животворности (одушевљености) квасном хлебу значи манихејствовање, зато што су само манихејци хлеб, вино, дрво и друге ствари сматрали одушевљеним.⁴⁸

43 Νεκτάριος Πενταπόλεως, Μελέτη ἱστορικῆ, 43.

44 Исто, 43.

45 Исто.

46 Исто.

47 Текст *Грамаге екскомуникације* налази се у извештају легата *Commemoratio brevis rerum*, Mansi 19, 676–679.

48 Migne PL 143, 937–939.

Говорећи о Тајној вечери, Хумберт тврди да је она, свакако, била пасхална и да је Господ Исус Христос био дужан по закону (који Он није дошао да сруши, већ да испуни) да је врши на азими. У супротном, био би нарушитељ закона и заједно са ученицима подложен праведној казни. Јудеји, свакако, не би пропустили прилику да га за такво кршење закона оптуже, што би сигурно учинио и газда куће у којој је одржана Тајна вечера, па и сам Јуда, који је издао Христа. Међутим, свега тога није било, јер Христос није прекршио закон и држао је Тајну вечеру на бесквасном хлебу. Уосталом, 14. нисана квасног хлеба није било нигде у Израилу.⁴⁹

Враћајући се на грчке тврдње о азими као блату или камену, Хумберт их оповргава и назива хулом. Поредити азиму и квасни хлеб, тврди да је азима приличнија за Свету Евхаристију, јер се састоји од мањег броја елемената који је чине чистијом од квасног хлеба. Три су елемента азиме: брашно, вода и ватра. Она се припрема помоћу ватре од чистог брашна и чисте воде. Та три елемента, која у себи не садрже ништа кварљиво, по свом тајанственом значењу представљају Три Лица Свете Тројице. С друге стране, квасни хлеб поред ова три елемента садржи још квасац и со – елементе који су кварљиви и пропадљиви. Због тога квасни хлеб не симболизује ништа, јер је подложен кварењу и трулежи.⁵⁰

У спису *Responsio sive contradictio* кардинал понавља тврдњу да је Христова Последња вечера била пасхална (на бесквасном хлебу) и да се догодила 14. нисана. Распеће Господње је било на први дан Пасхе, 15. нисана. Ако је тачна тврдња Никите Ститата да је Тајна вечера (која је по Хумбертовом мишљењу сигурно била пасхална) одржана 13. нисана, на квасном хлебу, онда је Господ Исус Христос био двоструко крив. Прво, јер је пасхалну вечеру, супротном закону, држао 13. уместо 14. нисана, и друго, јер је уместо квасног користио бесквасни хлеб. У том случају праведно је осуђен и Његово Распеће за нас нема значај.⁵¹

Кардинал Хумберт посебно прави разлику између старозаветне (јудејске) азиме и новозаветне (хришћанске), па закључује: „Не толико од апостола, колико од Самог Господа Исуса Христа, пренето је нама да се не једе азима од Пасхе јудејске, већ да се прими од Пасхе хришћанске“ (*non tantum ab apostolis, quantum ab ipso Domino nostro Iesu Christo traditum est nobis, azyma non de Paschae Iudaico comedere, sed de Pascha Christiano percipere*).⁵²

Закључак

Овај рад представља покушај да се изложе и упореде богословски аргументи источних и западних теолога из средине XI века, а у вези са употребом квасног или бесквасног хлеба у Светој Евхаристији. Овај проблем, који је био повод за сукоб који се завршио Великим расколом 1054. године, детаљно је анализиран у списима тог доба. Излажући главне ставове обе стране, студија има циљ да употпуни наша, често врло оскудна, сазнања о овом спорном питању које је потресало Хришћанску цркву у XI веку.

---

49 Исто, 940-945.

50 Исто, 945-953.

51 Migne PG 120, 1026-1027.

52 Исто, 1027.

Извори

1. J. P. Migne, PG 120, Paris, 1880.
Πέτρου Ἀντιοχείας, Ἐπιστολὴ πρὸς ἀρχιεπίσκοπον Γρανδέσης ἤτοι Ἀκυλίας, 756–781.
Μιχαὴλ Κωνσταντινουπόλεως, Ἐπιστολὴ πρὸς Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχη, 781–796.
Πέτρου Ἀντιοχείας, Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κωνσταντινουπόλεως Κηρουλάριον Μιχαὴλ, 796–816.
Λέοντος Βουλγαρίας, Ἐπιστολὴ πρὸς τινα ἐπίσκοπον Ῥώμης περὶ τῶν ἀζύμων καὶ τῶν Σάββατων, 835–844.
Niceta monachus, *Libellus contra Latinos editus*, 1011–1021.
Humbertus Silvae Candidae, *Responsio sive contradictio*, 1021–1038.
2. J. P. Migne, PL 143, Paris, 1882.
Wiberti, *Sancti Leonis vita*, 457–504.
Leo episcopus, *Epistola ad Michaelem Constantinopolitanum patriarcham*, 773–777.
Leo episcopus, *Epistola ad Constantinum Monomachum*, 777–781.
Humbertus Silvae Candidae, *Adversus Graecorum calumnias*, 929–974.
3. Mansi, *Amplissima coll. concil. 19, ann. 967-1070*, Paris-Leipzig, 1902.
Leo episcopus, *Epistola ad Michaelem Constantinopolitanum patriarcham*, 635–656.
Commemoratio brevis rerum a legatis apostolicae sedis Constantinopoli gestarum, 676–679.
4. Νεκτάριος Πενταπόλεως, Μελέτη ἱστορικὴ – περὶ τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος, Ἀθήναι, 1912.
Δομνίκου Βενετίας, Ἐπιστολὴ πρὸς Πέτρον τὸν Ἀντιοχείας πατριάρχη, 42–43.

Литература

- Д. Глумац, Да ли је Христова последња вечера била пасхална, *Богославље*, VIII, 1933.
- М. Jugie, Le schisme de Michel Cerulaire, *Echos d' Orient*, 1937.
- S. Runciman, *The Eastern Schism, a study of the papacy and the eastern churches during the XI and XII centuries*, Oxford, 1956.
- Н. Скабаланович, *Византийское государство и церковь в XI в.*, С. Петербург, 1884.
- Н. Скабаланович, *Византийская наука и школы в XI в.*, *Христианское чтение*, I, С. Петербург, 1884.
- В. Такакис, *Византијска философија*, превод В. Никчевић, Београд – Никшић, 2002.
- F. Tinnefeld, Michael I Kerullarios, patriarch von Konstantinopel (1043–1058). Kritische überlegungen zu einer biographie, *JÖB*, 39, 1989.
- V. von Falkenhausen, *Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis ins 11. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1967.
- J. M. Hussey, *Church and learning in the Byzantine Empire 867-1185*, New York, 1963.
- J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford, 1986.

Владислав Пузович

**ПОЛЕМИКА О ЗАКВАШЕННОМ И ПРЕСНОМ ЕВХАРИСТИЧЕСКОМ
ХЛЕБЕ В БОГОСЛОВСКИХ СПОРАХ СЕРЕДИНЫ XI ВЕКА**

В предлагаемой работе излагаются и сопоставляются богословские аргументы восточных и западных теологов XI века в связи с использованием заквашенного или пресного хлеба в святой Евхаристии. Данная проблема, явившаяся поводом для конфликта, закончившегося Великим расколом 1054 года, подробно анализировалась в сочинениях того времени. Излагая основные позиции обеих сторон, автор пытается восполнить наши, нередко очень ограниченные, знания об этом спорном вопросе, который потрясал христианскую Церковь в XI столетии.